

HRVOJE GRAČANIN

KRŠĆANSTVO I CRKVA U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ U RANOM SREDNJEM VIJEKU (VI. – XI. ST.)

Povijest kršćanstva na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek u današnjoj kontinentalnoj Hrvatskoj priča je o zaustavljenom razvojnem tijeku iz prethodnog razdoblja, o prekidu kontinuiteta. Crkvena organizacija u južnapanonskim rimskim pokrajinama, Panoniji Saviji (*Pannonia Savia*) sa sjedištem u Sisciji (*Siscia*, Sisak) i Drugoj Panoniji (*Pannonia Secunda*) sa sjedištem u Sirmiju (*Sirmium*, Srijemska Mitrovica), koje su obuhvaćale čitav prostor kontinentalne Hrvatske osim današnjeg Međimurja,¹ bila je krajem 4. stoljeća već oblikovana. U to vrijeme vrela nedvojbeno ukazuju na postojanje četiri biskupije. Tri su bile u Drugoj Panoniji, u Cibalama (*Cibalae*, Vinkovci), Mursi (*Mursa*, Osijek) i Sirmiju, a jedna u Panoniji Saviji, u Sisciji.² Iz ovoga bi proizlazilo da je prostor Druge Panonije bio prilično dobro pokriven crkvenim ustrojbenim jedinicama, dok je u Panoniji Saviji sasvim očigledna praznina ako bi u njoj bila samo jedna biskupija. Stoga se ne čini nevjerovatnom pretpostavka da se u još jednom mjestu nalazilo biskupsko sjelo, a kao kandidat se u hrvatskoj povijesnoj znanosti najčešće spominje Jovija Botivo (*Iovia Botivum*, Ludbreg). Doduše, osim činjenice da je u kasnoantičko doba ovo naselje imalo status gradske

- 1 Prostor Međimurja je potpadao pod pokrajinu Prvu Panoniju (*Prima Pannonia*) koja je sjedište imala u Savariji (Szombathely, hrv. Subotiče). Čini se da je i područje današnjeg Donjeg Miholjca, gdje se u antici vrlo vjerojatno nalazilo naselje Marinijana (*Mariniana*), pripadalo Panoniji Valeriji (*Pannonia Valeria*), čije je središte bilo u Sopijani (*Sopianae*, Pécs, hrv. Pečuh). To se zaključuje na temelju podatka da je ondje smještenoj postrojni nadređen bio valerijski vojni zapovjednik (o tome usp. J. Fitz, *L'administration des provinces pannoniennes sous le Bas-Empire romain*, Bruxelles 1983., str. 15, isti, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit III*, Budimpešta 1994., str. 1179; također i A. Mócsy, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* S IX, Stuttgart 1962., s. v. *Pannonia*, kol. 586-587). Druga je Panonija obuhvaćala i cijeli Srijem, dakle i dio koji je danas u sastavu Republike Srbije.
- 2 R. Bratož, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen (4. bis 6. Jahrhundert), u: V. Gjuzelev - R. Pillinger (ur.), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkaninsel in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, [Miscellanea Bulgarica 5], Beč 1987., str. 156.

općine (*civitas*),³ što je bio jedan od temeljnih preduvjeta da bi uopće moglo biti uzdignuto na položaj središta biskupije, često se njegovim biskupom smatra izvjesni Amancije, sudionik Akvilejskog koncila 381. godine, ali je to daleko od sigurnog. Štoviše, po svemu sudeći Amancije je zapravo bio biskup Jovije u Panoniji Valeriji, na mjestu suvremene Alsóheténypuszte, jer je iz drugog izvora poznata njegova misionarska djelatnost među barbarima naseljenima u toj pokrajini, koji su služili kao saveznički vojnici u rimskoj vojsci.⁴ Ipak, ako Amancije i nije bio biskup savijske Jovije, to nikako ne isključuje mogućnost da je u njoj postojalo biskupsko sjelo, osobito stoga što bi u protivnom Siscijska biskupija bila nadležna za bitno veće područje nego biskupije u Drugoj Panoniji.

Najuglednija panonska, a ujedno i ilirička biskupija u kasnom 4. stoljeću bila je Sirmijska nadbiskupija, što je bila posljedica statusa Sirmija kao središta Panonske dijeceze odnosno zasebne Iliričke prefekture te carskog sjedišta (*sedes imperii*).⁵ No, koliko se može prosuditi,

3 Kao *civitas* navodi se u Jeruzalemskom itinerariju (*Itinerarium Hierosolymitanum*, u: *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, izd. M. Pinder - G. Parthey, Berlin 1848.), str. 561, red. 10.

4 Usp. T. Nagy, The Last century of Pannonia in the Judgement of a New Monograph, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 19, Budimpešta 1971., str. 320, E. B. Thomas, Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde, u: D. Straub (ur.), *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, [Katalog Ausstellung Enns], Linz 1982., str. 263, E. Tóth, Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981.-1986. Eredmények és vitás kérdések [Vorbericht über Ausgrabungen der Festung und des Gräberfeldes von Alsóhetény 1981.-1986. Ergebnisse und umstrittene Fragen], *Archaeológiai Értesítő* 114-115, Budimpešta 1987. - 1988., str. 52-60. Doduše, stručnjaci pitanje i dalje ostavljaju otvorenim, v. D. Gáspár, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian Finds and sites from Hungary*, [BAR International Series 1010], Oxford 2002., str. 50; B. Migotti, Early Christianity in Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) and Iovia (Ludbreg) in Pannonia Savia, u: R. Müller (ur.), *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend. Internationale Tagung im Balaton Museum in Keszthely vom 6. bis 9. November 2000*, [Zalai múzeum 11], Zalaegerszeg 2002., str. 55-56; R. Bratož, Aquileia tra Teodosio e i Longobardi (379-568), u: G. Cuscito (ur.), *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Storia - amministrazione - società*, [Antichità altoadriatiche 54], Trst 2003., str. 481.

5 Panonska dijeceza (*dioecesis Pannoniarum*), poznata i kao Zapadni Ilirik (*Illyricum occidentale*), obuhvaćala je sve četiri panonske pokrajine (Prvu i Drugu Panoniju, Panoniju Saviju i Valeriju), dvije noričke pokrajine (Unutrašnji i Obalni Norik) i pokrajinu Dalmaciju, a bila je dio Prefekture Ilirika, Italije i Afrike (*praefectura praetorio Illyrici Italiae et Africae*). Tijekom 4. stoljeća Ilirik je prigodice bio odijeljen od Prefekture Ilirika, Italije i Afrike i podvrgnut zasebnom prefektu pa je tada Sirmij bio i njegovo sjedište (u tom slučaju nije bio imenovan *vicarius* odnosno načelnik Panonske dijeceze). Ovu Iliričku prefekturu ne smije se pomiješati s kasnijom Iliričkom prefekturom (*praefectura praetorio per Illyricum*), nazivanom i Istočni Ilirik (*Illyricum orientale*), koja je bila dio Istočnog Rimskog Carstva, a nastala je odjeljivanjem od nekadašnje jedinstvene (velike) Iliričke prefekture. Doduše, Sirmij je od 437. do 441. godine, nakon što je vrhovništvo nad Panonijom prešlo sa Zapadnog na Istočno Carstvo, bio središte i istočnorimske Iliričke prefekture.

već od drugog desetljeća 5. stoljeća nositelj metropolitanske časti za Dalmaciju i susjedne pokrajine postao je salonitanski nadbiskup.⁶ U tom ga dostojanstvu spominje papa Zosim (417. – 418.) u poslanici iz 418. godine. Tako je salonitanski nadbiskup možda upravo tada stekao nadležstvo nad pojedinim panonskim i noričkim pokrajinama. Istodobno valja naglasiti da je u 6. stoljeću svoj utjecaj na štetu Salonitanske metropolije postupno širila i Akvilejska patrijarhija pa su u to vrijeme njezinoj jurisdikciji pripale biskupije iz Unutrašnjeg Norika i ostataka Prve Panonije. Napokon, osnutkom istočnorimske Iliričke prefekture i definitivnom uspostavom sjedišta novoga prefekta u Tesaloniki (*Thessalonica*, Solun), što se dogodilo do 395. godine, Sirmij je uvelike izgubio na dotadašnjoj važnosti. U Tesaloniki je 415. godine papa Inocent I. (402. – 417.) službeno utemeljio i vikarijat za Istočni Ilirik,⁷ a prema nekim je istraživačima Inocentov nasljednik na papinskoj stolici Zosim postavio salonitanskog nadbiskupa za vikara Zapadnog Ilirika.⁸ I jedno i drugo je ozbiljno suzilo stare ovlasti sirmijskog nadbiskupa. Razlog za ove promjene leži u činjenici što je Sirmij kao grad na samoj granici Carstva bio izložen sve većoj opasnosti od napada izvana, dok su se Salona i Tesalonika nalazile u razmjerno sigurnoj unutrašnjosti.

Nadiranjem Huna u posljednja dva desetljeća prve polovine 5. stoljeća crkveni je ustroj u kasnoantičkoj Panoniji pretrpio udarac od kojeg se više nije u oporavio. Sirmijski je nadbiskup bio prinuđen pred hunskom navalom u kojoj je 441. godine plijenom pao Sirmij napustiti svoje sjelo. To je pak značilo da je tamošnja vjerska zajednica u formalnopravnom smislu prestala funkcionirati, iako se obdržavanje kršćanskog kulta bez sumnje nastavilo, jer je dio gradskog stanovništva ostao. Vjerojatno je nakon toga salonitanski nadbiskup preuzeo prvenstvo u cijeloj Panonskoj dijecezi, dakle i nad biskupijama u Drugoj Panoniji. Hunsku je vladavinu u južnoj Panoniji zamijenilo u drugoj polovini 5. stoljeća gospodstvo germanskih naroda, prvenstveno Ostrogota i Gepida. Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da u tom razdoblju nisu bile popunjavane biskupske stolice, iako ni inače nije u Sisciji, Cibalama,

6 Usp. R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stotljea. Kratak oris, *Zgodovinski časopis* 40, Ljubljana 1986., str. 373 i bilj. 62, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 156, 175, bilj. 57, J. Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata I: Katolička crkva*, Zagreb 2004., str. 15.

7 Usp. K. Baus, Nutarnji crkveni život između Niceje i Kalcedona, u: H. Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve* II, [Volumina theologica; sv. 19], Zagreb 1995., str. 244, 246.

8 J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Pariz 1906., str. 134-135, isti, Une ébauche de vicariat pontifical sous le pape Zosime, *Revue historique* 155, Pariz 1927., str. 326-332.

Mursi i Joviji Botivo poznat nijedan biskup iz prve polovine 5. stoljeća, izuzevši anonimnog prvosvećenika iz Sirmija koji je završio kao bjegunac. Ipak, južnopanonska Crkva nije sasvim izgubila na životnosti, kao što pokazuju prilike na početku 6. stoljeća.

Slom crkvenog ustroja u južnoj Panoniji u 6. stoljeću

Sazivanje dvaju koncila u dalmatinskom središtu Saloni 530. i 533. godine svjedoči da crkvena organizacija u južnoj Panoniji nije dokraja propala. Sačuvana akta tih crkvenih sabora donose i imena dvojice siscijskih biskupa koji su sudjelovali u koncilskom radu, Ivana i Konstantina.⁹ Smjena na biskupskoj stolici u Sisciji morala se očito zbiti poslije 530., a prije 533. godine, ali je nemoguće točno odrediti koliko su oba biskupa provela na dužnosti. Ipak, vrijedi pretpostaviti da je Ivan postao biskupom zahvaljujući nastojanjima ostrogotskog kralja Teoderika Velikog (474. – 526.) da ulije nov život oblastima u južnoj Panoniji,¹⁰ dok je Konstantin jamačno ostao u svom sijelu i poslije konačnog sloma ostrogotske vlasti u Dalmaciji i Panoniji Saviji 537. godine. Obično se smatra da je čvrsta povezanost Siscijske i Salonitanske crkve bila posljedica rasapa crkvenog ustroja u Panoniji zbog čega se biskupija u Sisciji radije oslonila na crkvu u Dalmaciji nego na Akvileju.¹¹ No, veću je ulogu u tomu zasigurno odigrala okolnost što je salonitanski metropolit, kako se čini, još od prve polovine 5. stoljeća izrastao u primasa za južnopanonske pokrajine.¹² Naposlijetku, takvom je razvoju moglo pogodovati i upravno združivanje Panonije Savije i Dalmacije pod Ostrogotima.¹³ Moguće je i da je administrativno spajanje pokrajina bilo dodatno potaknuto njihovim crkvenoupravnim vezama.

Štunja akata salonitanskih koncila što se tiče biskupija u nekadašnjoj Drugoj Panoniji (u ostrogotsko je vrijeme glavnina te pokrajine bila

9 Usp. R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljeća [kao u bilj. 6], str. 377-378, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 159, 182-183, B. Kuntić-Makvić, Grčka i rimska starina, u: I. Supičić (ur.), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost I: Srednji vijek (VII - XII. stoljeće)*. *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., str. 85, R. Katičić, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998., str. 106.

10 O tome usp. H. Gračanin, Goti i južna Panonija, *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod 2006., str. 109-111.

11 R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljeća [kao u bilj. 6], str. 378, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 159, isti, *Vpliv oglejske crkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoljeća*, [Zbirka Zgodovinskega časopisa 8], Ljubljana 1990., str. 9-10.

12 Usp. i M. Buzov, Sisačka biskupija u svjetlu pisanih i arheoloških izvora (Prilog proučavanju arheološke topografije biskupskoga grada Siska), *Tkalčić 3*, Zagreb 1999., str. 254.

13 Usp. H. Gračanin, Goti i južna Panonija [kao u bilj. 10], str. 109-110.

poznata kao Sirmijska Panonija, *Pannonia Sirmiensis*) pokazuju težinu stanja u koje su zapale južnopanonske kršćanske zajednice. Ovaj je nedostatak Istočno Rimsko Carstvo uznastojalo nadomjestiti osnutkom biskupije u Basijani (*Bassianae*, Donji Petrovci). O tome svjedoči ukaz cara Justinijana I. (527. – 565.) od 14. travnja 535. godine, kojim su se nadbiskupu Justinijane Prime (*Iustiniana Prima*, Caričin Grad kod Leskovca u Srbiji) podvrgnule u crkvenom pogledu pokrajine Unutrašnja i Obalna Dakija, Prva Mezija, Dardanija, Prevalitana i Druga Makedonija te dio Druge Panonije oko grada Basijane.¹⁴ Tako je Basijanska biskupija postala nadležna za odsječak Druge Panonije koji je Istočnom Carstvu pripao sporazumom s Ostrogotima 510. godine.¹⁵ Prema nekim istraživačima, podatku se ne bi trebalo pridavati preveliku važnost jer je mala vjerojatnost da je Justinijan obnovio crkveni ustroj u panonskim pokrajinama.¹⁶ No, caru je nesumnjivo bilo do toga da očuvani prostor u južnoj Panoniji što čvršće uklopi vojnu, civilnu i crkvenu upravu Carstva, a to je uistinu mogao postići utemeljenjem novog biskupskog sijela između 527. i 535. godine. Napokon, i Sirmij i Cibale i Mursa ostali su do 535. godine izvan dohvata carske vlasti. Slom Sirmijske nadbiskupije uvelike je uvjetovao ustrojavanje Justinijanoprimske nadbiskupije.¹⁷ Biskupi su od vremena Anastazija I., a napose Justinijana I. morali na sebe preuzeti sve više upravnih dužnosti u gradskim općinama budući da gradska vijeća više nisu bila funkcionalna.¹⁸ Tako je osnutak nove biskupije u Drugoj Panoniji trebao ojačati i upravno uređenje tamošnjih oblasti. Nedvojbeno je i siscijski biskup Konstantin, naročito kad je Panonija Savija iznova potpala pod Carstvo, postao odgovoran za rad siscijske gradske uprave (u ostrogotsko vrijeme je uprava stajala pod nadzorom ostrogotskih vojnih vlasti).

Ostrogoti i Gepidi su se sa svoje strane pak pobrinuli za funkcioniranje arijanske crkve budući da su bili sljedbenici arijanstva. Zahvaljujući nalazu srebrne žlice, za koju se smatra da je ostrogotski kulturni predmet

14 *Novella Iustiniani* 11 (izd. R. Schöll - G. Kroll, [*Corpus iuris civilis* III], Berlin 1904.).

15 O sporazumu usp. H. Gračanin, Goti i južna Panonija [kao u bilj. 10], str. 109.

16 R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljetja [kao u bilj. 6], str. 378, bilj. 82, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 183, bilj 76.

17 Usp. Ch. Pietri, La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'église de Rome (V^e-VIe siècles), u: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12-14 mai 1982)*, [Collection de l'École française de Rome 77], Rim 1984., str. 48-49, R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljetja [kao u bilj. 6], str. 378, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 159.

18 Usp. J. H. W. G. Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford 2001., str. 151-155.

korišten u euharistijske svrhe, može se zaključiti da je u Sisciji organizirano djelovala arijanska crkva.¹⁹ Kako je grad bio pokrajinsko središte, u njemu su bile stacionirane znatnije ostrogotske vojne snage pod gotskim komesom (*comes Gothorum*), pa je arijansko bogoslužje bilo zasigurno njima namijenjeno. Osim toga, nakon što su Gepidi 536. godine obnovili svoje sirmijsko kraljevstvo,²⁰ u Sirmiju je stolovao i gepidski arijanski biskup.²¹ Arijanska crkva je pod Ostrogotima i Gepidima uživala povlašten položaj budući se oslanjala na podršku službenih vlasti, ali je i pravovjerno bogoštovlje bilo dopušteno, napose u Ostrogotskom Kraljevstvu, kako bi se zadovoljile vjerske potrebe domaćeg, romaniziranog stanovništva. Doduše, nije se moglo očekivati da Ostrogoti, a još manje Gepidi potiču obnovu pravovjerne crkvene organizacije, osobito u vremenima sukoba s Carstvom. Tako je poslije novoga gepidskog osvajanja ugasnula Basijanska biskupija. U dopunskom Justinijanovom ukazu iz 545. godine, kojim je nadbiskupija Justinijana Prima ustrojena u zaseban vikarijat i podvrgnuta papi, navedena je kao dio njezine jurisdikcije, uz Unutrašnju i Obalnu Dakiju, Prevalitanu, Dardaniju i Prvu Meziju, Panonija, ali bez pobližeg određenja kao u ukazu iz 535. godine. To ne znači samo da je Carstvo izgubilo kontrolu nad preostalim dijelom Druge Panonije nego i da Basijanska biskupija tada više nije postojala. Nije obnovljena ni nakon što se Carstvo 551. godine opet domoglo te oblasti,²² što upućuje na to koliko je Basijana u međuvremenu bila propala. Čim je 567. godine oborena gepidska država, Istočno je Carstvo zaposjelo Sirmij,²³ a potom uspostavilo i pravovjernu crkvenu organizaciju u osobi sirmijskog biskupa Sebastijana.²⁴ Vjerojatno je to bilo moguće zahvaljujući i dotadašnjemu djelovanju arijanske crkve koja je održavala crkve radi vlastitih kulturnih potreba. No, opće prilike u južnoj Panoniji nisu bile nimalo povoljne. Cibalsko, mursijsko i jovijsko sijelo već odavno je bilo upražnjeno, a po svoj prilici nakon smrti biskupa Konstantina (možda oko sredine 6. stoljeća) nije više bila popunjena niti siscijska biskupska stolica. Na kraju krajeva, i sirmijski je biskup

19 Usp. M. Buzov, Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji, u: M. Pelc, *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb 2004., str. 464.

20 O tome usp. H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija, *Scrinia Slavonica* 7, Slavonski Brod 2007., str. 28-30.

21 Iz vrele je poznat biskup Trazarik koji je 567. godine prebjegao Istočnim Rimljanima (usp. H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija [kao u bilj. 20], str. 44-45).

22 H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija [kao u bilj. 20], str. 41-42.

23 O tome usp. H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija [kao u bilj. 20], str. 43-45.

24 O njemu usp. V. Popović, Le dernier évêque de Sirmium, *Revue des études augustiniennes* 21, Pariz 1975., str. 91-110.

morao bježati pred navalom Avara koji su 582. godine osvojili grad. Nije pomoglo ni to što su njegovi sugrađani preporučivali Bogu spas grada, o čemu upečatljivo svjedoči glasoviti grčki natpis na opeki pronađenoj u Sirmiju: *Kriste Gospode. Pomози gradu, odbij Avarina i čuvaj Romaniju* (= Rimsko Carstvo) *i onoga koji ovo napisu. Amen.*²⁵ Bijeg biskupa Sebastijana tako je i simbolički označio konačan slom crkvene organizacije u južnoj Panoniji.

Prežici kršćanstva u južnoj Panoniji i doba franačke prevlasti

Zaključak da je kršćanstvo bilo iskorijenjeno čim su Avari i Slaveni zavladao južnom Panonijom uistinu ne bi bio opravdan. Manji dio kršćanskoga, romanizirano-barbariziranog stanovništva preostao je u ovim oblastima, održavajući još neko vrijeme luč vjere. Sporadičan opstanak kršćanstva omogućilo je i dovođenje zarobljenika s istočnorimskog (bizantskog) područja. Vrela spominju tzv. Sermezijance, zatočenike koje su Avari 623. godine odveli iz okolice Konstantinopola i s još nekih mjesta u Tračkoj dijecezi, upravnoj oblasti kojoj je pripadala i carska prijestolnica, te ih naselili vjerojatno sjeverno od Dunava, neposredno uz bivšu Drugu (Sirmijsku) Panoniju, pa su po starom pokrajinskom središtu Sirmiju i dobili ime. U novom su se boravištu s vremenom pomiješali s Bugarima, Avarima i Slavenima, ali su očuvali kršćansku vjeru.²⁶ To pokazuje i da avarski vlastodršci nisu na svom području zabranjivali održavanje kršćanskog kulta. No, bez blagotvorne veze s duhovnim središtima kršćanska je vjeroispovijest u 7. stoljeću na ovim prostorima u velikoj mjeri zamrla i svela se na zakržljale oblike, a bujni crkveni život s kraja antike je prekinut. U Avarskom Kaganatu su još djelovali nepismeni duhovnici, vjerojatno svećenici starosjedilačkog stanovništva, kao što pokazuje zapisnik koncila održanog 796. godine na obali Dunava, u trenutku kad je avarska država bila na izdisaju.²⁷ Arheologija za sada nije otkrila materijalne dokaze o opstanku kršćan-

25 Za tekst natpisa i njegovu analizu usp. R. Noll, Ein Ziegel als sprechendes Zeugnis einer historische Katastrophe (Zum Untergang Sirmiums 582 n. Chr.), *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* 126, Beč 1989., str. 139-145. Hrvatski prijevod prema F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925., str. 223.

26 O Sermezijancima svjedoče *Čudesu svetog Demetrija*, 2.5 (*Miracula Sancti Demetrii*, u: P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans I: Le Texte*, Pariz 1979.).

27 Usp. R. Bratož, Aquileia und der Alpen-Adria-Raum (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811), u: G. Hödl - J. Grabmayer (ur.), *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, [2. St. Veiter Historikergespräche, 1991], Beč - Köln - Weimar 1993., str. 177, isti, *Ecclesia in gentibus*. Vprašanje preživetja kršćanstva iz antične dobe v času slovansko-avarske naselitve na prostoru med Jadranom in Dunavo, u: V. Rajšp (ur.), *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996., str. 213, bilj. 39.

stva u južnoj Panoniji, što je jednim dijelom posljedica i nedostatnih istraživanja, ali vjerojatno i činjenice da je odlazak onodobnog mjesnog pučanstva u sigurnije krajeve tijekom duljeg vremena bilo prilično opsežno. Unatoč objektivnim nedostacima, oblici prežitka kršćanstva mogu se utemeljeno pretpostaviti na temelju analogije sa situacijom u sjevernoj Panoniji.²⁸ Ostaci crkvene organizacije zamislivi su ponajprije u Sisciji, ako se prihvati da svjedočanstvo splitskog klerika i povjesnika Tome Arhidakona počiva na točnoj tradiciji. Naime, on je u *Povijesti salonitanskih i splitskih prvosvećenika* pripisao splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu i njegovim nasljednicima obnovu crkvene organizacije i u »Slavoniji«, pri čemu je posebno izdvojio biskupa Siscije.²⁹ Iako je uistinu nezamislivo da bi Avari dopustili crkvenim predstavnicima grada koji je stajao pod bizantskom vlašću djelovanje u Kaganatu, rečena bi vijest mogla biti odraz činjenice da je Siscijska biskupija u rudimentarnoj formi nastavila živjeti i tijekom avarske vladavine. Pritom valja imati na umu da je Toma iz ideološko-političkih potreba hotimice precijenio ulogu splitskih prvosvećenika u obnovi crkvenog ustroja u zapadnom dijelu južne Panonije. S druge strane, opstanak Sirmijske biskupije, kao što predlažu neki povjesničari,³⁰ nije vjerojatan jer između 8. i 10. stoljeća uopće nema arheoloških dokaza o naseobinskom kontinuitetu u nekadašnjem Sirmiju.³¹

Temelje za obnovu kršćanstva i u južnoj Panoniji stvorila je franačka vlast potkraj 8. stoljeća nakon što je vojnim pohodima dokrajčen Avarski Kaganat. U ljeto 796. održao se u taboru franačke vojske na obali Dunava u središtu avarske države crkveni sabor kojim je predsjedao akvilejski patrijarh Paulin, uz nazočnost i salzburškog biskupa Arna, a na kojem su bile zacrtane osnovne smjernice u pokršćavanju Avara i Slavena u srednjem Podunavlju.³² Od tog vremena nadležnost akvilejskog patri-

28 Za arheološka svjedočanstva o prežitku kršćanstva u sjevernoj Panoniji usp. E. Tóth, *Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen*, u: E. Boshof - H. Wolff, *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, Köln - Weimar - Beč 1994., str. 241-272.

29 Usp. glave 11 i 13 (*Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinarum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the bishops of Salona and Split*, latinski tekst O. Perić, uredili, preveli i popratili bilješkama D. Karbić - M. Matijević-Sokol - J. R. Sweeney, [Central European Medieval Texts 4], Budimpešta - New York 2006.

30 N. Budak, *Frühes Christentum in Kroatien*, u: G. Hödl - J. Grabmayer (ur.), *Karantaniien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, [2. St. Veiter Historikergespräche, 1991], Beč - Köln - Weimar 1993., str. 228.

31 Usp. M. Jeremić, *The Relationship Between the Urban Physical Structures of Medieval Mitrovica and Roman Sirmium*, *Hortus Artium Medievalium* 12, Zagreb - Motovun 2006., str. 147.

32 O ovom koncilu usp. R. Bratož, *Aquileia und der Alpen-Adria-Raum* [kao u bilj. 27], str.

jarha u južnoj Panoniji sezala je sve do Drave kao što je odredio italski kralj Pipin, a uredbu je potvrdio i Karlo Veliki 803. godine, dodatno je osnaživši u ukazu od 14. lipnja 811.³³ Tako je Akvilejska patrijarhija mogla i formalnoppravno iskoristiti prazninu nastalu ugasnućem Salonitanske i Sirmijske nadbiskupije te protegnuti utjecaj i na cijelu južnu Panoniju. Današnji hrvatski krajevi sjeverno od Drave potpali su pod Salzburšku nadbiskupiju. Misionarska djelatnost Akvilejske patrijarhije polučila je određen uspjeh, o čemu postoje i arheološka svjedočanstva, premda vrlo rijetka. Riječ je o pozlaćenoj pojasnoj garnituri pronađenoj u kasnoavarskom grobu s kraja 8. i početka 9. stoljeća u Zemun Polju u istočnom Srijemu, koja svojim ukrasnim motivima pokazuje kršćanski utjecaj.³⁴ Još više o tome svjedoči popis čedadskih hodočasnika zasigurno pripadnika slavenske elite. U Čedadskom evanđelistaru zabilježeno je da su spomenuti hodočasnici stizali iz oblasti kneza Braslava (prije 892. – poslije 896.), odnosno Donjopanonske kneževine, političke tvorbe nastale franačkom voljom u južnoj Panoniji vjerojatno na samom početku 9. stoljeća. Uz samog Braslava i njegovu suprugu Ventescelu, to su bili *Zelesena*, njegova supruga *Hesla* i sin *Stregemil*, *Motico*, *Trebenec*, *Dracig*, *Craniohi*, *Millena*, *Zelevator*, *Andreas*, *Nosimer*, *Gelanus*, *Luta*, *Chotmer*, *Cozil*, *Uuozet*, *Margareta*, *Zelislaua*, *Sebetuh*, *Humislan*, *Trebebor*, *Bribibor*, *Trudopulc*, *Boselisa*, *Sobemuscla* i *Sclauuena*.³⁵ Od navedenih dva su imena očito kršćanska (Andrija i Margareta).

Novi poticaj kristijanizaciji u južnoj Panoniji donijelo je doba Metodija (o. 815. – 885.) kojega je papa Hadrijan II. (867. – 872.) posvetio 870. godine za nadbiskupa Sirmija. Hadrijanov potez smjerao je i osnaživanju papinskog utjecaja u Iliriku budući da je Ilirička prefektura bila vjerojatno još 733. godine formalno izuzeta ispod ovlasti Rimske crkve uredbom bizantskog cara Lava III. (717. – 741.).³⁶ Metodijeva

176-177, isti, *La cristianizzazione degli Slavi negli atti del convegno »ad ripas Danubii«* del concilio di Cividale, u: S. Piusi (ur.), *XII centenario del concilio di Cividale (796-1996). Convegno storico teologico - Atti*, Udine 1998., str. 154-179, isti, *Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov »ad ripas Danubii«* in sinoda v Čedadu 796, u: V. Rajšp - E. Bruckmüller (ur.), *Vilfanov zbornik. Pravo - zgodovina - narod. In memoriam Sergij Vilfan*, Ljubljana 1999., str. 85-102.

33 Usp. R. Bratož, *Aquileia und der Alpen-Adria-Raum* [kao u bilj. 27], str. 180, N. Budak, *Karlo Veliki: Karolinzi i Hrvati*, [Scintillae Stephano Gunjaca dicatae 5], Split 2001., str. 47.

34 Za nalaz usp. L. Trbuhović, *Avar Finds from Sirmium and the Surrounding Region*, u: N. Duval - E. L. Ochsenschlager - V. Popović, *Sirmium IV - Recherches archéologiques en Syrmie*, Beograd 1982., str. 73, J. Szentpéteri (ur.), *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, [Varia archaeologica Hungarica; knj. 13/1-2], Budimpešta 2002., str. 431.

35 Usp. F. Kos, *Gradiivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II (l. 801 - 1000.)*, Ljubljana 1906., str. 249-250, 252.

36 E. Ewig, *Udaljavanje papinstva od Carstva i njegovo približavanje Francima*, isti, *Crkva na*

nadbiskupska čast bila je u biti naslovna jer se područje njegova nadležstva preklapalo s jurisdikcijskim ovlastima salzburškog nadbiskupa i akvilejskog patrijarha u Panoniji. Poslije Metodijeve se smrti Sirmijska odnosno Panonska nadbiskupija ugasila, a da zapravo nikad nije ni zaživjela u pravom smislu riječi. Ipak, može se pretpostaviti da su i kršćanski vjernici Slaveni u Donjopanonskoj kneževini osjetili prednosti uvođenja bogoslužja na narodnom jeziku.³⁷ Doduše, utvrđivanje utjecaja ćirilometodske baštine na crkvene prilike u južnoj Panoniji ionako je gotovo nemoguć pothvat zbog krajnje oskudnosti vrela. Ipak, ta je tradicija zacijelo opstala, a u tomu je ulogu možda imala i činjenica što je početkom 10. stoljeća utjecaj hrvatskih vladara prodro u zapadni dio savsko-dravskog međuriječja.³⁸ Kako god bilo, južnopanonski su kršćani nastavili u Akvileji gledati svoje duhovno središte.

Za razliku od Sirmijske crkve, čini se da je crkva u Sisciji zahvaljujući franačkom utjecaju bila obnovljena i tijekom cijelog 9. stoljeća uspješno jačala jer se za nju u aktama splitskog crkvenog sabora iz 928. godine kaže da ima dovoljno i svećenstva i pastve.³⁹ Arheološki nalazi odnosno četiri kamena ulomka, greda ukrašena trostrukom pletenicom i volutama, plutej s troprutim trakama, ploča urešena dvjema trakama i ploča s natpisom i ukrasom u obliku voluta, sa širokim rasponom datacije od 9. do 11. stoljeća,⁴⁰ govorili bi u prilog postojanja barem jedne zidane crkve u Sisku.⁴¹ Tome valja pribrojiti i još jedan ulomak kamene grede s trostrukim pleterom i volutama, također datiran u vrijeme od 9. do 11.

Zapadu od smrti Ljudevita Pobožnog do konca karolinškog vremena, u: H. Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve* III/1 [Volumina theologica; sv. 2], Zagreb 1971., str. 9, 167.

37 F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva* [Posebna djela JAZU; knj. 17], Zagreb 1925., 510-511.

38 Da je slavensko bogoslužje opstalo, pretpostavlja i F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj [kao u bilj. 37], str. 511-513.

39 Usp. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae - Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I, izd. M. Kostrenčić - J. Stipišić - M. Šamšalović, Zagreb 1967., str. 37.

40 Usp. K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, u: V. P. Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, [Katalog izložbe], Zagreb 2007., str. 94-95, br. 80-83. Valja naglasiti kako za ulomak kamene grede i ulomak kamene ploče s natpisom nije sigurno da potječu iz Siska.

41 J. Stošić, Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o zagrebačkoj biskupiji, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094.-1994.*, Zagreb 1994., str. 102, Z. Burkowsky, *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, [Katalog izložbe], Sisak 1999., str. 91, T. Sekelj Ivančan, Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, Zagreb 2001., str. 200, bilj. 18; suzdržanije M. Buzov, Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji [kao u bilj. 19], str. 465.

stoljeća,⁴² ali koji pokazuje izrazite sličnosti s takvom građom iz Hrvatske Trpimirova doba. Međutim, spomenuti ukras vjerojatnije je odraz utjecaja Akvilejske crkve u južnoj Panoniji ili, drugim riječima, jednakog ukusa elite južnapanonskih Slavena koja je prihvatila kršćanstvo. Čini se da je već u 9. stoljeću južno od postojeće crkve u svetištu Majke Božje Gorske povrh Lobora na južnim padinama Ivanščice stajala drvena jednobrodna crkva s pravokutnom apsidom i hodnikom sa stupovljem na prednjem dijelu, nedaleko od koje je bio otkriven i grob s drvenim lijesovima bez ikakvih grobnih priloga.⁴³ Svi navedeni primjeri jasno svjedoče o postupnoj obnovi crkvenog ustroja.

Kršćanstvo i Crkva u južnoj Panoniji između hrvatskog i mađarskog utjecaja

Donjopanonska kneževina urušila se početkom 9. stoljeća zbog navale Mađara. S njezinim slomom nestalo je i franačke vlasti, a time i mogućnosti da Akvilejska patrijarhija zadrži učinkovit utjecaj na južnapanonskom prostoru. Nastalu je vlastodržačku prazninu u južnoj Panoniji iskoristila hrvatska država, ali i Mađari. Koliko se može prosuditi temeljem rijetkih arheoloških nalaza i izvornih navoda, svojevrsno razgraničenje između dva područja utjecaja tvorilo je najvjerojatnije vijenac današnjega središnjeg slavenskog gorja s planinama Diljem, Krndijom i Papukom. Do kraja prve četvrtine 10. stoljeća protegnulo se nadležstvo Splitske nadbiskupije kao priznate nasljednice Salonitanske crkve i nove metropolije na prostor Siscijiske biskupije, inače siscijaska biskupska stolica ne bi niti bila ponuđena ninskom biskupu Grguru na splitskom koncilu 928. godine. Ovime se u crkvenoorganizacijskom smislu obnovilo stanje iz 5. i 6. stoljeća, dok se jurisdikcijski prostor Akvilejske patrijarhije smanjio. U predstojećim godinama, usporedo sa širenjem utjecaja hrvatskih vladara, Splitska metropolija je po svoj prilici protegnula ovlasti sve do Drave. Pod njezinim pokroviteljstvom je i tzv. hrvatski biskup odnosno biskup Kraljevstva (*episcopus Chroatensis* tj. *episcopus regni [Croataiae]*), koji se pojavljuje u vrelima na izmaku prve polovine 11. stoljeća, mogao svoju jurisdikciju uspostaviti na području do Drave, o čemu govori Toma Arhidakon.⁴⁴ Za pretpostavku o crkvenom jedinstvu hrvatskog juga i sjeverozapada potvrdu bi mogao pružiti i nalaz kamenih ulomaka na već spomenutom lokalitetu Majka Božja

42 Usp. K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu [kao u bilj. 40], str. 94, br. 79. Ni za ovaj nalaz nije sigurno da potječe iz Siska.

43 K. Filipec - M. Šiša Vivek, Lobor - Majka Božja Gorska, *Hrvatski arheološki godišnjak* 1, Zagreb 2004, str. 96-98, K. Filipec, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor (1998-2007), *Hortus Artium Medievalium* 13/2, Zagreb - Motovun 2007., str. 418, 419.

44 Usp. glavu 15 [kao u bilj. 29].

Gorska. Ti su ulomci dijelovi kamene grede s crkvene pregrade koja je nekoć pripadala predromaničkoj crkvi. Dva od njih, ostaci zabata oltarne pregrade odnosno kamene grede, nose necjelovit latinski natpis (SVAS-CAM i SVMME), a urešeni su i troprutim pleterom odnosno dvoprutim pleterom s kukama, tipičnim ukrasima dalmatinsko-hrvatskog odnosno akvilejskog kulturnog kruga.⁴⁵ Napokon, na istom je lokalitetu, ukopana ispod današnje crkve, otkrivena i trobrodna kamena crkva koja je podignuta do sredine 10. stoljeća i uokrug koje je nastalo groblje bjelobrdске kulture.⁴⁶ Potrebno je istaknuti da su na tom mjestu pronađeni i ostaci ranokršćanske bazilike s odvojenom zgradom krstionice, koja je, kako se čini, služila svojoj svrsi od 4. do 6. stoljeća, ali je potom stradala u avarsko-slavenskom nadiranju.⁴⁷ Zbog pogodnog smještaja moguće je i da je služila kao zaklon visokom crkvenom prelatu (siscijskom biskupu?) u ovim pogibeljnim vremenima. Nepotpun natpis s ploče koja je ukrašena volutama i po svoj prilici pronađena na prostoru Siska mogao bi svjedočiti i o izravnom sudioništvu predstavnika hrvatske vlasti u jačanju crkvene organizacije. Uz očito slavensko ime (...) *esamer*, koje su nastojalo različito nadopuniti, kao *Cresamer*, *Desamer* ili *Thesamer*,⁴⁸ navodi se i glagol *auxs(it)*, što bi značilo da je dotični uglednik dao sredstva kojim je bila obnovljena ili dograđena mjesna crkva.

Južnopanonski prostor koji je stajao pod mađarskim utjecajem dobio je čvršću crkvenu organizaciju u 11. stoljeću. Budući da su izvorni podatci malobrojni i nepouzdana, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi kako je ona izgledala i kada je točno provedena, no možda se smije pretpostaviti da je to područje u drugoj polovini 11. stoljeća jurisdikcijski bilo podijeljeno između Pečuške i Bačke biskupije. Doduše, pitanje protezanja Pečuške biskupije južno od Drave stvar je prijepora, naročito ako bi se

45 Za nalaze usp. Lj. Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik* 1, Zagreb 1948., str. 110, isti, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske, *Historijski zbornik* 5, Zagreb 1952., str. 59, 60, T. Stahuljak, Naučno-istraživački rad Konzeratorskog zavoda u Zagrebu od 1945. do 1949. godine, *Historijski zbornik* 3, Zagreb 1950., str. 260, K. Filipec, Kataloške jedinice - Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u: V. P. Goss, *Stotinu kameničica izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, [Katalog izložbe], Zagreb 2007., str. 99, br. 91-92, K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu [kao u bilj. 40], str. 98, br. 90.

46 Usp. K. Filipec, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor [kao u bilj. 43], str. 418, 419.

47 Usp. K. Filipec - M. Šiša Vivek, Lobor - Majka Božja Gorska [kao u bilj. 43], str. 96-98, K. Filipec, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor [kao u bilj. 43], str. 416-417.

48 Usp. R. Mihaljčić - L. Steindorff, *Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, [Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa], Wiesbaden 1982., str. 101, br. 156, K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu [kao u bilj. 40], str. 95, br. 83.

nadleštvom pečuskoga biskupa obuhvatio i cijeli Srijem.⁴⁹ Bačka biskupija je, kako se doima, nastala zahvaljujući prijenosu grčke biskupije iz južnosavskog Sirmija, današnje Mačvanske Mitrovice, poslije 1071. godine.⁵⁰ No, egzistirati je nastavila i Sirmijska crkva u Mačvanskoj Mitrovici.⁵¹ Bačka je biskupija po svoj prilici pod Ladislavom I. (1077. – 1095.) bila sjedinjena s Kaločkom nadbiskupijom,⁵² inače nadređenom Pečuškoj biskupiji. Jačanje crkvenih prilika ogleda se i u podizanju novih crkava, na Meraji u Vinkovcima⁵³ i vjerojatno u Borincima kod Vinkovaca na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće,⁵⁴ te na Rudinama sjeverozapadno od Požege potkraj 11. stoljeća.⁵⁵ O postojanju crkvenih gradnja svjedoče i jednostavno izrađeno brončano raspelo u crkvi sv. Martina u Martinšćini blizu Lobora, tri ulomka i kapitel iz Rakovca, kapitel iz Banoštora i kapitel iz Srijemske Mitrovice, sve iz 11. – 12. stoljeća,⁵⁶ kao i dio pluteja s pleternim uzorcima i ulomak kapitela u Belom Manastiru, koji se datiraju u drugu polovinu 11. stoljeća.⁵⁷ U Srijemskoj Mitrovici

49 O tome usp. S. Andrić, Klaićev udio u rasprama hrvatske i mađarske historiografije, u: S. Andrić, *Potonuli svijet. Rasprave o slavenskom i srijemskom srednjovjekovlju* [Bibliotheca Croatica - Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije. Studije; knj. 5], Slavonski Brod 2001., str. 50-52.

50 Usp. Gy. Székely, La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 13, Budimpešta 1967., str. 306, uz Gy. Györffy, Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5, Budimpešta 1959., str. 25-28.

51 Usp. V. Popović, Blaženi Irinej, prvi episkop Sirmijuma, isti, Kulturni kontinuitet i literarna tradicija u crkvi srednjovjekovnog Sirmijuma, u: V. Popović, *Sirmium, grad careva i mučenika (Sabrani radovi o arheologiji i istoriji Sirmijuma)*, Sremska Mitrovica 2003., str. 263, 304.

52 Gy. Székely, La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles [kao u bilj. 50], str. 306-307, Gy. Kristó, *Die Arpaden-Dynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*, Budimpešta 1993., str. 102.

53 S. Andrić, *Vinkovci u srednjem vijeku. Područje grada Vinkovaca od kasne antike do kraja turske vlasti*, [Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia; knj. 9], Vinkovci - Slavonski Brod 2007., str. 26-28.

54 S. Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata* [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva; sv. 4], Vinkovci 1979., str. 194.

55 D. Sokač-Štimac, Arheološka istraživanja na Rudini, u: *Rudina - benediktinska opatija Sv. Mihovila, Požega 1997.*, str. 19.

56 Lj. Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji [kao u bilj. 45], str. 105, 115, 118-119, isti, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske [kao u bilj. 45], str. 60-61, uz V. P. Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, [Katalog izložbe], Zagreb 2007., str. 20, 22.

57 M. Radić, Dva ulomka kamene plastike XI. st. iz Baranje u Muzeju Slavonije u Osijeku, *Osječki zbornik 22/23*, Osijek 1993. - 1995., str. 99-122, isti, M. Radić, Arheologija seobe naroda i srednji vijek, u: *Blago Muzeja Slavonije*, [Katalog izložbe], Osijek 1997., 75-76, br. 38-39, T. Sekelj Ivančan, Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka [kao u bilj. 41], str. 104, V. P. Goss,

je od druge polovine 11. stoljeća u izvorima potvrđeno postojanje samostana sv. Demetrija,⁵⁸ pa je moguće da je gore spomenuti kapitel nekoć pripadao samostanskoj zgradi ili samostanskoj crkvi. Poticaj izgradnji crkava dale su i zakonske odredbe ugarskih kraljeva Ladislava I. i njegova nasljednika Kolomana (1095. – 1116.), kojima je propisan obvezatan ukop pokojnika uz zdanja kršćanskih hramova.⁵⁹

Osnivanje Zagrebačke biskupije najzorniji je pokazatelj brige ugarskih vladara za uređenje crkvene organizacije u Međuriječju. U tome se Ladislav I. kao utemeljitelj nove biskupije povodio kako za političkim tako i za vjerskim razlozima, hoteći podati dodatnu čvrstinu tek uspostavljenoj vlasti Arpadovića u ovim oblastima, ali i osigurati održavanje pravovjernog kršćanskog kulta i latinske liturgije.⁶⁰ Smjestivši sjelo nove biskupije u Zagreb, što upućuje na to da je tamošnje naselje bilo već prilično razvijeno jer osnivanje biskupskih sjedišta u neznatnim mjestima nije bilo dozvoljeno,⁶¹ Ladislav je nedvojbeno raskinuo s prijašnjom crkvenoupravnom tradicijom koju je utjelovljavala Siscijska biskupija i izuzeo zapadno Međuriječje od jurisdikcije Splitske nadbiskupije.⁶² Napokon, na temelju dostupnih izvora vidljivo je kako se nestanak tzv. hrvatskog biskupa općenito podudara s postankom Zagrebačke

---

Stotinu kamenčića izgubljenog raja [kao u bilj. 56], str. 20.

58 O postojanju samostana svjedoči bizantski povjesnik iz 12./13. stoljeća Ivan Kinam, 5.8 (Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, izd. A. Meineke, [Corpus scriptorum historiae Byzantinae 26], Bonn 1836.), a spominje se i u tobožnjoj darovnici ugarskog palatina Radoa iz 1057. godine (*Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I: Ab anno 1000 usque ad annum 1131*, izd. G. Györffy - J. B. Borsá - F. L. Hervy - B. L. Kumorovitz - J. Moravcsik, Budimpešta 1992., str. 162).

59 Usp. Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje kod sela Ciganke u slavonskom dijelu Podravine, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 22/3, Zagreb 1990., str. 46, T. Sekelj Ivančan, Prilog analizi keramike iz Duge ulice kao pokazatelja rasprostiranja srednjovjekovnog naselja u Vinkovcima, *Arheološki radovi i rasprave* 13, Zagreb 2001., str. 244. Prema uredbi kralja Stjepana I., deset sela moglo je podići zajedničku crkvu (N. Budak, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća) [Biblioteka »Historia Croatica«; knj. 1], Zagreb - Koprivnica 1994., str. 66, bilj. 198).

60 Usp. F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj [kao u bilj. 37], str. 518-519, J. Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata I* [kao u bilj. 6], str. 42. Drugačije F. Šanjek, Crkva u hrvatsko-ugarskim odnosima (11.-19. stoljeće), u: M. Kruhek (ur.), *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. Zbornik radova*, Zagreb 2004., str. 37-38.

61 Usp. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975., str. 500, N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 109-110.

62 N. Budak, Slavic ethnogeneses in modern Northern Croatia, u: R. Bratož (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*, [Situla 39], Ljubljana 2000., str. 399-400. Također i L. Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije, u: L. Margetić, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb - Rijeka 2000., str. 41.

biskupije,⁶³ pa bi to moglo dodatno navoditi na zaključak da je ugarski kralj htio prekinuti crkvenopravne veze ovoga prostora s područjem stare hrvatske države. Granice netom osnovane Zagrebačke biskupije, podređene Ostrogonskoj nadbiskupiji, poklapale su se dobrim dijelom s granicama kasnorimske pokrajine Panonije Savije,⁶⁴ što osnažuje tvrdnju da je nova biskupija u cijelosti progutala prostor stare Siscijske biskupije. U to vrijeme područje Zagrebačke biskupije vjerojatno nije prelazilo Dravu u Međimurje,⁶⁵ koje bi tada potpadalo pod Veszprémsku biskupiju.

U historiografiji se najviše raspravljalo o godini osnutka Zagrebačke biskupije koja je već odavno predmet spora između hrvatskih i mađarskih povjesničara. Temeljno je polazište mađarskih stručnjaka sadržano u mišljenju da se i zapadno Međuriječje nalazilo pod ugarskom vlašću prije Ladislavova pohoda, što nužnim čini pomicanje datacije postanka biskupije u Zagrebu na vrijeme prije 1091. godine. U hrvatskom povjesništvu uobličilo se snažno stajalište prema kojem se biskupija mogla utemeljiti tek poslije Ladislavova pohoda jer on prije njega nije ni vladao područjem buduće biskupije.⁶⁶ Taj se čin po svoj prilici odigrao 1093. godine, budući da bi ga se moglo povezati sa zaključcima ugarskog kraljevskog sabora crkvenih i svjetovnih velikodostojnika koji je 1092. godine održan u Sabolču (Szabolcs), a na kojem su bile zacrtane smjernice crkvenog života i zakonodavstva u Ugarskom Kraljevstvu.⁶⁷ Osnutak Zagrebačke biskupije tako je okrunio Ladislavov uspjeh i pružio čvrstu osnovu za daljnji uspon Zagreba kao crkvenog i svjetovnog središta srednjovjekovne Slavonije.

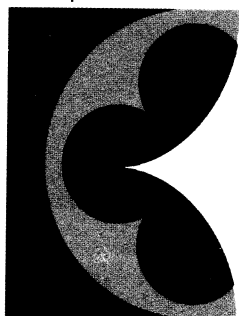
63 F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata I. Srednji vijek*, Zagreb 1988., str. 127; također i S. Gunjača, Nakon vojne kralja Ladislava 1091. godine, u: S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji III*, Zagreb 1975., str. 454-455

64 O granici između Zagrebačke i Pečuške biskupije usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* [kao u bilj. 25], str. 619.

65 F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* [kao u bilj. 25], str. 619.

66 Za pretresanje mršavog dokaznog gradiva usp. L. Margetić, Kritička raščlamba vrela najstarije povijesti Zagrebačke biskupije, u: A. Škvorčević (ur.), *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb 1995., str. 97-99, L. Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije [kao u bilj. 61], str. 33-43. Također i M. Pandžić, Uz 900. godišnjicu osnutka Zagrebačke biskupije (dokumenti i izvorne isprave), *Numizmatičke vijesti* 36/1(47), Zagreb 1994., str. 8-18, isti, Godina osnutka Zagrebačke biskupije (godine 1094. ili 1090?), *Arhivski vjesnik* 37, Zagreb 1994., str. 161-169.

67 Za zaključke usp. *The Laws of the medieval kingdom of Hungary - Decreta regni mediaevalis Hungariae I: 1000-1301*, priredili i preveli J. M. Bak - Gy. Bónis - J. R. Sweeney, s ogledom o prethodnim izdanjima A. Csizmadija, uz suradnju L. S. Domonkosa, [The Laws of Hungary I.1], Budimpešta 1989., str. 53-59.

Crkvena
kulturalna
dobra

analecta

ISSN 1334-2452
UDK 262

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Crkvena
Kulturalna
Dobra
Analecta

6

GOD. 6 (2008)
STR. 1-272
ZAGREB

Crkvena
kulturna
dobra
analecta

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Izdavač / Issuing Body

Zagrebačka nadbiskupija
Nadbiskupski duhovni stol,
Ured za kulturna dobra

Glavni urednik / Editor

JURAJ KOLARIĆ

Odgovorni urednik / Editor in Chief

VLADIMIR STANKOVIĆ

Izvršni urednici / Managing Editors:

NEDJELJKO PINTARIĆ, IVAN ŠAŠKO

Uredničko vijeće / Editorial Board:

MILJENKO DOMIJAN, MIJO GABRIĆ, JURAJ KOLARIĆ, NEDJELJKO
PINTARIĆ, VLADIMIR STANKOVIĆ, IVAN ŠAŠKO, STANKO ŠPOLJARIĆ,
STJEPAN VEČKOVIĆ

Adresa uredništva / Address:

Ured za kulturna dobra
JURAJ KOLARIĆ, PREDSTOJNIK
TOMISLAV PLUKAVEC, TAJNIK
10 001 Zagreb, Kaptol 31, pp 553
tel. ++385/ 1/ 48 94 846; 49 20 308
E-mail: kulturna-dobra@zg-nadbiskupija.hr

Tisak / Printed by:

Grafika MARKULIN, Lukavec

ISSN 1334-2452

Rukopisi, fotografije i knjige dostavljeni uredništvu se ne vraćaju
Potpisani tiskani prilozi odražavaju mišljenje autora, a ne uredništva.